

Vad kan man veta?

Av Fredrik Stjernberg, universitetslektor i filosofi

Filosofer har ständigt ställt frågor kring kunskapen och dess eventuella natur. Aristoteles inleder sitt verk *Metafysiken* med orden "Alla människor strävar enligt naturen efter kunskap." Frågor kring kunskapen och dess natur hör till *epistemologin*, eller kunskapsteorin. Sedan Descartes har kunskapsteorin ofta setts som filosofins kärndisciplin, centrum för all filosofisk verksamhet, det som måste hanteras innan de andra filosofiska problemen kan börja behandlas. Och det är ganska lätt att se varför man kunde tycka detta. Metafysiska eller ontologiska frågor, om världens yttersta natur och beståndsdelar, blir ohanterliga, om vi inte dessförinnan har någon bild av vad vi överhuvudtaget kan veta om världen. Finns det alls en värld som är oberoende av våra varseblivningar? Hur vet vi det i sådana fall? Frågor inom moralfilosofin ser ut att vara poänglösa, om vi inte har en bild av hur vi eventuellt skulle kunna ha kunskap om moraliska företeelser (eller kanske en redogörelse för vad man skulle ha istället för kunskap om dessa företeelser). Många av de mest intressanta problemen inom vetenskapen tangerar problem med kunskapsbegreppet: kan man veta saker om framtiden, eller om kontrafaktiska företeelser (vad som skulle ha varit fallet, om något annat än det som faktiskt inträffade hade inträffat), kan det finnas kunskap om företeelser som till sin natur är omöjliga att observera? I fortsättningen kommer jag främst att uppehålla mig vid enklare fall av (eventuell) kunskap, då de mer komplexa fallen för oss alltför långt in på andra problem.

Varför skall man alls ha ett kunskapsbegrepp? Alla kända naturliga språk verkar ha snarlika begrepp och sätt att skilja kunskap från tro. Fyraåringar brukar ha starka (och goda) intuitioner om vad som är kunskap, vad som är tro. Dessa faktorer tyder på att det finns starka mänskliga behov av att kunna skilja kunskap från tro, att vi sätter särskilt stort värde på kunskap. Vi behöver en eller annan metod att hålla isär de saker vi bara råkar tro, utan vidare uppbackning, från de saker vi skulle kunna motivera ytterligare, om det behövdes. Att märka ut vissa av våra uppfattningar som kunskap fungerar just på detta sätt. Detta är inte bara viktigt vid mellanmänsklig kommunikation; det kan fungera för mig själv, när jag skall hålla ordning på vilka av mina uppfattningar om omvärlden som bör revideras i skenet av ny information.

Men om man ser kunskapsteorin som filosofins kärna, så blir skeptikerns invändningar besvärande, och då verkar filosofin inte ha så mycket att yvas över. Filosofer verkar inte ens ha lyckats visa att det finns en av oss oberoende yttervärld - något som Kant fann vara en "filosofins skandal".

Låt mig först poängtera att skepticismen, såsom problem för epistemologin, inte i första hand är den ganska lättköpta tanken att vi *aldrig* har kunskap. Vore detta tanken, så skulle det vara rimligt att fråga skeptikern "Hur vet du att vi aldrig vet något?", och så skulle diskussionen kanske inte komma så mycket längre. Det är lämpligare att se skeptikerns invändningar som en pågående utmaning mot våra försök att i det ena eller andra fallet påstå att vi vet något. Skepticismen är inte i första hand en teori (som i sådana fall kanske skulle kunna motbevisas), utan snarare en ständigt pågående *verksamhet*.

Om vi skall återvända till "filosofins skandal" kan man fråga sig varför det skulle vara så svårt att bevisa yttervärldens existens. Det kan tyckas vara klart att det finns en av oss oberoende yttervärld, men strax inser man att det finns en del besvärande problem här: Hur vet jag att det finns en oberoende yttervärld? Genom sinnena, verkar vara det självklara svaret. Men hur kan jag veta att sinnena ger mig information - har jag något annat än sinnena att gå efter? Om jag inte har något annat än sinnena att gå efter, så har vi en

konstig position: sinnena talar om för mig att de är tillförlitliga. Detta påminner lite väl mycket om bilförsäljaren, som säger om sig själv att han är pålitlig. Något annat än sinnena skulle kanske vara att föredra, något slags oberoende skäl för att ha en sådan tillit till sinnena (ungefär som ett besiktningsprotokoll). Men vad skulle kunna utgöra ett sådant oberoende skäl för att sinnena skulle kunna vara tillförlitliga? Jag skall säga lite mer om detta problem framöver, men för stunden räcker det att det är tydligt att man borde kunna säga mer om detta.

Vad vet jag? Det frågar man sig ofta, och svaret kunde tänkas bli en uppräkningslista av olika saker man anser sig veta: att $2 + 2 = 4$, att Stockholm ligger i Sverige, att det antingen regnar eller inte regnar, att blått är en färg, att jag är hungrig (om jag nu råkar vara det).

En rimlig följdfråga är då om det finns något som alla fall av kunskap har gemensamt, eller om det kanske mest är en tillfällighet att så olika saker anses vara kunskap. Några saker verkar i varje fall vara gemensamma för de olika föreslagna exemplen på kunskap.

Ett naturligt krav är att de saker jag kan sägas veta alla måste vara *sanna*; man kan inte veta det som är falskt. Ett ytterligare krav är att man i någon mening måste *tro* på det man sägs veta. Detta kan verka vara ett underligt krav - ingen vill säga "jag tror att $2 + 2 = 4$ ". Det som menas är dock något lite annorlunda. Det som avses är att man skall ha en föreställning om att det man anser sig veta är sant, man skall *försanthålla* satsen. Ser man kravet på detta sätt, så verkar det genast rimligare: det verkar konstigt att säga "jag vet att Stockholm ligger i Sverige, men jag *tror* inte det är sant att Stockholm ligger i Sverige". Det är de två första kraven som brukar ställas på kunskap, och vi ser snart att de stämmer in på våra exempel ovan, samt på de flesta naturliga exempel vi kan tänka ut.

Räcker då dessa två krav, så att om jag tror något som är sant, så vet jag det? Det har ibland hävdats att detta skulle vara tillräckligt, men det är inte det. Följande exempel tyder på detta: Antag att jag i ett rum singlar slant, och sedan får två människor, A och B, i ett angränsande rum information om utfallet via mellanhänder. Men jag har bara sagt "krona" till den ene, och "klave" till den andre, utan att ens i förväg titta på hur myntet föll. Den ena mallanhanden ger rätt information, den andra ger felaktig information. En av A och B kommer att få en riktig uppgift om utfallet, den andra får en felaktig uppgift. Om bägge tror på sina sagesmän, mellanhänderna, så kommer den ene att tro något som är sant. Men *vet* A att det blev krona? Det verkar helt orimligt att säga något sådant. För att något skall kunna vara kunskap, så krävs en starkare förbindelse än bara att man råkar ha rätt i sin trosföreställning - annars skulle riktiga gissningar godkännas som kunskap. Men varför skulle något starkare krävas, och vad kan detta något vara?

Traditionellt brukar man kräva *goda skäl*. Kort kan man säga att goda skäl är det som man anför, om någon frågar "Hur vet du det?" Jag vet att $2 + 2 = 4$, därför att jag kan genomföra en uträkning, och visa att summan blir den avsedda. Om jag däremot bara stödde mig på att min skolfröken brukade säga att det blev 4, så skulle jag knappast kunna ha lika starka anspråk på att veta detta. Goda skäl är en ganska heterogen grupp. Om mina anspråk på kunskap gäller varseblivning, så måste de goda skälen relateras till en utsaga om att mina sinnen är någorlunda tillförlitliga, eller åtminstone att de i detta fall är tillförlitliga. "Hur vet du att Kalle är hemma?" "Därför att jag ser honom i köket, och jag har normalt inga problem att känna igen Kalle." Detta vore kanske lite omständligt, men inte en helt onormal dialog. Den som ifrågasatte mina anspråk på att veta att Kalle var hemma, skeptikern, skulle i de flesta fall ge upp sin skepsis. Men inte i alla fall. Kanske har Kalle en tvillingbror, som jag inte känner till. Kanske vet skeptikern att det är Kalles tvillingbror som står i köket. Då försvinner mina föregivet goda skäl (det räcker inte ens att Kalle faktiskt är hemma, men gömd i garderoben).

Om man lägger samman de olika kraven på kunskap som har anförts ovan, så får vi den *traditionella kunskapsdefinitionen*. Den kan spåras tillbaka till Platon (även om han inte var någon större anhängare av den), och alla senare diskussioner av kunskapsbegreppet utgår från denna definition. Men denna definition är problematisk, som alla filosofiska

definitioner. Man kan konstruera fall, där en person har en sann tro med goda skäl, men det ändå verkar vara helt orimligt att kalla det kunskap. Sådana fall kallas *gettierexempel* efter en amerikansk filosof, Edmund Gettier, som inte är känd för så mycket annat.

Antag att jag skall se Wimbledonfinalen på tv. Enligt programtablån skall det vara direktsändning av matchen mellan Sampras och Agassi. Och på tv-skärmen ser jag verkligen hur Sampras och Agassi spelar. Givet detta tror jag att finalen pågår just nu. Men satellitlänken har gått sönder, och i stället visas en gammal match mellan Sampras och Agassi, i väntan på att förbindelsen skall återupprättas. Den verkliga matchen spelas just nu, men jag ser inget av denna match. Då tror jag något som är sant, och det tycks som om jag tror det med goda skäl (tv visar en match mellan de två, och det skulle vara direktsändning). Ändå vore det konstigt att säga att jag visste att matchen pågick. Det som fattas är någon typ av förbindelse mellan min uppfattning och det jag har en uppfattning om. I just detta fall var det en trasig satellitlänk som mer bokstavligen bröt förbindelsen, men det finns andra slag av exempel. Antag att jag aldrig har sett Kalle förut, men har pratat i telefon med honom många gånger. En gång tror jag att jag träffar Kalle, men i själva verket är det hans tvillingbror Muhammed. Jag utbrister "Kalle är verkligen lik Inga Gill!" Detta är återigen sant (kan vi anta), men Kalle hade ingenting med min utsaga att göra. Gemensamt för gettierexempel är att subjektet råkar ha rätt, men på ytan ser det ut att ha goda skäl för sin uppfattning. För att inte sådana fall skall slinka igenom behövs ett ytterligare villkor. Läsaren får själv fundera ut något lämpligt tillägg till den traditionella definitionen, som skulle utesluta gettierexempel.

Efter denna genomgång av olika aspekter av kunskapsbegreppet, ser det ut som om vi står inför problem: kunskapsbegreppet är så krångligt, och det finns så mycket att betvivla. Hur kan vi alls veta något? Har vi någonsin verkligen goda skäl? Så mycket kan ju gå fel. Ta än en gång ett enkelt exempel. Jag tittar på en stol i min närhet, och säger mig *veta* att det finns en stol just där.

Men vet vi detta? En vanlig invändning är Descartes' så kallade *drömarginer*: kan jag utesluta att jag drömmer? Mer generellt är frågan om jag kan utesluta alternativa förklaringar av mina upplevelser. I många fall skulle något annat, en dröm, en hallucination, en sinnrik attrapp, kunna leda till att jag drog precis samma slutsatser utifrån de upplevelser jag hade - och då skulle jag ju inte ha kunskap. Men betyder detta då verkligen att jag *måste* ha kunskap om att vissa andra förklaringar av mina upplevelser inte är tillämpliga för att jag skall kunna ha kunskap? Här finns två saker att säga. För det första att detta krav verkar vara alldeles för starkt som generellt krav, även om det i vissa fall faktiskt är rätt rimligt. Om jag är på en filminspelning kanske man bör kräva att jag kan skilja stolar från attrapper, annars bör man väl inte lita på mig, om jag säger att det där är en stol. För det andra verkar det generella kravet leda till en regress: För att alls kunna veta något, måste jag dessförinnan veta något annat. Och för att veta detta, måste jag veta något annat ...

Det är då inte så konstigt, om filosofer genom åren har drivits inåt i sina försök att hantera skepticismen - kanske vet jag inte att det är en stol därborta, men jag vet att jag har en upplevelse som av en stol. Kanske drömmer jag bara att det finns en stol där, kanske är det bara en illusion, men min upplevelse kan ingen ta ifrån mig. Vi kan uppnå säkerhet om en inre region.

Detta verkar fungera, men priset är högt. Om det vi har kunskap om, det interna, just är något inre, vad händer då med omvärlden? Förhoppningen är att kunskapen om yttervärlden förmedlas genom de säkra inre upplevelserna, så att vi då skall ha en indirekt kunskap om yttervärlden. Problemet är då att länken mellan våra inre upplevelser och yttervärlden inte kan bli föremål för kunskap - länken är något yttre, men det enda vi skulle ha kunskap om är det inre. Vi skulle då inte längre kunna ha kunskap om en av oss oberoende yttervärld, ja, vi skulle inte ens kunna veta att det finns någon sådan värld. Vi kan nämligen inte utesluta att våra upplevelser har sin grund i något helt annat. Enligt skissen till utredning av kunskapsbegreppet ovan skulle vi då inte ha kunskap i denna

fråga. Det centrala problemet här är egentligen inte bristen på kunskap, utan mer att vårt medvetande skulle bli helt avskilt från omgivningen. Vi skulle drabbas av något man kunde kalla en epistemisk exil.

Om man då, påverkad av skeptikern, ger upp tanken på en fast grund för kunskapen, vad skall man ha istället? Det är en öppen fråga hur fast grund vi behöver för kunskapen. I vardagen klarar vi oss i allmänhet ofta med de krav vi redan implicit ställer på varandra, och inom vetenskapen är situationen i allmänhet något annorlunda, men inte heller där spelar skeptiska tvivel någon avgörande roll för verksamheten. Däremot är det i allmänhet en levande fråga vad man har för grund för sina kunskapsanspråk.

I stora delar av den akademiska världen ser vi numera till och med en rörelse, som kan sägas utgöra skepticisms motpol, utan att för den skull vara ett svar på skepticismen. Om skepticismen ställer till med problem genom att säga att kunskap är alltför svårt att komma fram till, så säger denna motpol att kunskap är något vi alltid har, främst genom att förändra definitionen av, och synen på, kunskap. Enligt denna riktning, som vi kan kalla nihilism, är "kunskap" bara ett sätt att märka ut vissa av våra uppfattningar, som vi är ovanligt starkt övertygade om. Det vi vet, det är det som vi (för stunden) inte har någon avsikt att omkullkasta.

Väljer man att betrakta kunskap på detta sätt, så är det ju uppenbart att det inte finns några mer komplicerade frågor rörande kunskap kvar - vi kan alltid sägas ha massor av kunskap. Svårigheterna som finns rör frågan om detta alls är en rimlig uppfattning. Vad skall man till exempel göra, om två personer säger sig "veta" radikalt olika saker? Det omedelbara resultatet av en sådan inställning till kunskap är relativism. Frågan om vad som är sant reduceras till frågan om vad som är sant för mig eller för min grupp. Denna inställning kan diskuteras vid något annat tillfälle, men det är alldeles klart att den inte ger något tillfredsställande svar på de problem som skeptikern ställer oss inför.

Skeptikern har flera andra slag av argument att ta till, men de strävar alla efter att visa att vi i det ena eller andra fallet inte har kunskap. Men de skeptiska resonemangen har ofta något gemensamt - vi finner dem inte övertygande. De argument som anförs kan vara nog så starka, men vi brukar ändå inte dra den slutsats som skeptikern vill att vi skall dra. Här kan man tänka sig flera olika förklaringar. Kanske finns det faktiskt ytterligare något argument som visar att skeptikern har fel. Här ser dock inte utsikterna alltför ljusa ut, trots enorma ansträngningar, särskilt under 1900-talet. En annan möjlighet är att vi helt enkelt inte kan låta bli att tro på det som skeptikern vill ifrågasätta. Sjuttonhundratalsfilosofen David Hume gav ofta uttryck för en sådan uppfattning: Han säger att det är typiskt för skeptiska resonemang att de "*inte låter sig besvaras och inte alstrar någon övertygelse*". Deras enda verkan är att orsaka den momentana häpnad och obeslutsamhet och förvirring, som är skepticisms resultat." Hume ansåg också att skeptiska resonemang skulle vara ovedersägliga, och förvandla oss till skeptiker, om inte naturen var alltför stark för detta. Här finns då en koppling till Aristoteles uppfattning, som uttrycktes i det inledande citatet: "Alla människor strävar enligt naturen efter kunskap." Kanske behövs inte något direkt svar på skeptikerns frågor, kanske är det tillräckligt med en hänvisning till att naturen hos oss är sådan.

© [Fredrik Stjernberg](#)